

מחווון לשאלון בהיסטוריה, לעולים חדשים, מועד קיץ, תשפ"ו, 2026, מס' 22264

הנחיות כלליות:

- * ההנחיות למעריכים במחווון זה מיועדות לבחינה במועד זה בלבד.
- שינויים יימסרו בתדריכים בעל פה ובשיחות הכוונה עם המעריכים הבכירים.
- * במחווון לא הובאו כל האפשרויות לתשובה נכונה, אלא רק מבחר תשובות.
- אם תלמיד השיב תשובה שאינה במחווון ואינה מוכרת למעריך, על המעריך לבדוק בספרים ולהתייעץ לפי הצורך עם מעריך בכיר. כל זאת כדי להבטיח שעל תשובות נכונות יינתן ניקוד הולם.
- * המחווון נועד בעיקר לקבוע את מספר הרכיבים הנדרש בכל סעיף כדי לתת לתלמיד את מלוא הנקודות (כמובן על פי טיב התשובה).
- * בכל סעיף יש להקפיד על ניקוד על פי ההנחיות בכתב ועל פי ההנחיות שיימסרו בתדריכים ובבדיקה במרב"ד.
- * אם תלמיד מילא את כל המטלות הנדרשות, אך לא הפריד בין מטלות, כפי שנדרש בשאלה, יש לקבל את התשובה ואין להפחית נקודות.

ספרי הלימוד המאושרים:

פרק ראשון

1. י' משעול, הלאומיות המודרנית וראשית הציונות, היי סקול, 2011.
2. ק' אביאלי-טביביאן, עידן האימה והתקווה, מט"ח, 2001.
3. י' קוברסקי, הלאומיות בישראל ובעמים – ראשית הדרך עד 1920, כנרת, זמורה, דביר, 2014.
4. מ' בר הלל, ש' ענבר, עולם לאומי חלק א' – טיול היסטורי בשבילי הלאומיות בישראל ובעולם, לילך, 2008.
5. ק' אביאלי-טביביאן, מסעות בזמן – לאומיות במבחן – הלאומיות בישראל ובעמים: ראשית הדרך עד 1920, מט"ח, 2008.
6. ק' אבאלי-טביביאן, אנשים משנים מציאות, מרעיון למעשה, מרכז זלמן שזר, 2019.
7. א' נווה, נ' ורד, הלאומיות בישראל ובעמים – ראשית הדרך עד 1920, רכס, 2008.
8. א' דומקה, ח' אורבך, צ' גולדברג, הלאומיות – ראשית הדרך, מרכז זלמן שזר, 2008.

פרק שני

1. י' משעול, נאציזם, מלחמה ושואה, היי סקול, 2014.
2. מ' בר הלל, ש' ענבר, נאציזם ושואה, לילך, 2010.
3. ק' אביאלי-טביביאן, מסעות בזמן – משלום למלחמה ולשואה, מט"ח, 2009.
4. א' נווה, נ' ורד, ד' שחר, טוטליטריות ושואה, רכס, 2009.
5. י' גוטמן, טוטליטריות ושואה, מרכז זלמן שזר, 2009.
6. ד"ר יעל ריצ'לר-פרידמן, המשטר הטוטליטרי, נאציזם, מלחמת העולם השנייה והשואה, מרכז זלמן שזר, 2022.

פרקים שלישי, רביעי

1. י' משעול, בונים מדינה יהודית ודמוקרטית במזרח התיכון, היי סקול, 2014.
2. מ' בר הלל, ש' ענבר, עולם לאומי ב – בונים מדינה במזרח התיכון, לילך, 2009.
3. ק' אביאלי-טביביאן, בונים מדינה במזרח התיכון, מט"ח, 2009.
4. א' נווה, נ' ורד, ד' שחר, הלאומיות בישראל ובעמים – בונים מדינה במזרח התיכון, רכס, 2009.
5. א' דומקה, ח' אורבך, צ' גולדברג, בונים מדינה במזרח התיכון, מרכז זלמן שזר, 2009.
6. י' קוברסקי, בונים את מדינת ישראל במזרח התיכון, מרכז זלמן שזר, 2022.

פרק ראשון

תקופה ראשונה: הלאומיות בישראל ובעמים – ראשית הדרך עד 1920

1. הלאומיות המודרנית

א. המאפיינים המלכדים את בני אותו הלאום:

- מאפיינים משותפים: עקרונות פוליטיים, שפה, תרבות (מנהגים, מסורות, דת, סמלים).
- עבר משותף.
- הרצון לחיות יחד במסגרת מדינית לאומית.
- זיקה לטריטוריה שרואים בה מולדת.

שינויים שיצרה הלאומיות המודרנית באירופה:

- במפה המדינית: הקמת יוון; איחוד איטליה; איחוד גרמניה; הקמת מדינות חדשות בשטחים שהיו בשליטת האימפריה העות'מאנית; התפרקות האימפריה האוסטרו-הונגרית והקמת מדינות חדשות במקומה.
- בחברה באירופה:
- מסגרות זהות חדשות שבהן נאמנות לאומית הייתה חשובה יותר מזהות מעמדית, דתית או אזורית.
- מסגרות חברתיות חדשות, כמו אגודות לאומיות, תנועות נוער.
- במדינות הלאום החדשות נוצרו מסגרות שסייעו לגיבוש הזהות והנאמנות הלאומית, כמו מערכות חינוך ציבוריות.
- פילוג בין אנשים בני לאומים שונים, דחיית לאומים אחרים בתוך המדינה ומחוצה לה.
- טיפוח תרבויות לאומיות.

ב. מדוע צמחו רוב התנועות הלאומיות באירופה במאה ה־19:

בעקבות שילוב של התפתחויות רעיוניות, פוליטיות, חברתיות ותרבותיות ושל תמורות בתחום התחבורה והתקשורת שהתרחשו בתקופה זו וסייעו לצמיחת התנועות הלאומיות באירופה.

בתחום הפוליטי:

- הרעיונות של תנועת ההשכלה ערערו את הסדר הישן (מלכים; אצולה; כנסייה), חיזקו את כוחות השינוי, והכשירו את הקרקע לצמיחה של מנהיגות חדשה שהובילה את תנועת הלאומיות.
- המהפכה האמריקנית והמהפכה הצרפתית: הפיצו את רעיונות ההשכלה, ושימשו השראה לתנועות לאומיות אחרות.
- כיבושי נפוליאון: הפיצו את רעיונות המהפכה הצרפתית, ובד בבד עוררו את הרגש הלאומי של העמים הנכבשים שראו בו כובש זר.

בתחום התרבות – טיפוח והפצה של רעיונות התנועה הרומנטית (גיבורים מיתולוגיים, העבר המפואר של האומה, איסוף סיפורי עם, טיפוח מסורות עממיות), רעיונות אלה השפיעו על הספרות, על האומנות, על הפילוסופיה ועל התפתחות השפה. הם תרמו לעידוד הזהות הלאומית של בני האומה וסייעו להלחיב את ההמונים ולסחוף אותם למאבק על עתיד טוב יותר עבור בני הלאום.

בתחום החינוך – התפשטות ידיעת קרוא וכתוב, הקמת מערכות חינוך להמונים – אפשרו העברת מידע לציבור הרחב שנחשף לרעיונות הלאומיות; יצירת אחדות לאומית; הפצת התרבות והשפה; שיתוף ההמונים בתנועות הלאומיות; הקמת מפלגות, חוגים רעיוניים ותנועות נוער, שקידמו את התנועות הלאומיות בקרב ציבור מגוון.

בתחום התחבורה – התפתחות מסילות הברזל שנסללו על פני אירופה כולה – "קיצרה" מרחקים והקלה את יצירת הקרבה החברתית בין בני לאום מחבלי ארץ שונים; אפשרה להפיץ במהירות רעיונות ולגייס את ההמונים לתנועה הלאומית.

בתחום התקשורת – התפתחות אמצעי תקשורת המונים (טלגרף, עיתונות) – אפשרה להפיץ במהירות רעיונות ולגייס את ההמונים לתנועה הלאומית.

בתחום החברתי

- הגידול הדמוגרפי שחל בעקבות המהפכה התעשייתית, המעבר של המונים לעיר והתנתקות מן המסגרות המסורתיות גרמו להמונים תחושה של תלישות וניכור. הלאומיות סיפקה מענה על הצורך שלהם בשייכות ובסולידריות, והיא העניקה להם זהות משותפת וביטחון.
- תהליך חילון: התערערו סמכותה של הכנסייה הביאה לאובדן זהות מלכדת. הלאומיות סיפקה מענה על הצורך בשייכות, בסולידריות ובזהות משותפת.

2. **הקונגרס הציוני הראשון (1897) והקונגרס הציוני השישי (1903)**
- א. **קשיים שהיו להרצל לארגן את הקונגרס הציוני הראשון:**
- להשיג מימון; למצוא מקום מתאים; התנגדות של חוגים שונים בקרב היהודים לכינוס הקונגרס; לגייס את תמיכת הקהילות היהודיות השונות ברחבי העולם.
- הישגים של קונגרס זה:**
- הפצת מטרותיה וכוונותיה של התנועה הציונית בין היהודים ובין אומות העולם.
 - גיבוש מטרותיה ודרכי פעולתה של התנועה הציונית.
 - גיבוש היהודים: ליכוד ואיחוד של הקבוצות השונות בעם היהודי סביב הרעיון הציוני.
 - הכרה בלגיטימיות של התנועה הציונית כנציגת העם היהודי בדעת הקהל בעולם.
 - יצירת תשתית למוסדות התנועה הציונית.
- ב. **נימוקים בעד תוכנית אוגנדה:**
- מצבם הקשה של יהודי רוסיה – צורך בפתרון מיידי.
 - אוגנדה היא פתרון זמני בלבד (מקלט לילה).
 - התיישבות זמנית באוגנדה כהכשרה להתיישבות העתידית בארץ-ישראל.
 - מעצמה גדולה כבריטניה מכירה בזכות העם היהודי לפתרון מדיני, ומכירה בתנועה הציונית כנציגת העם היהודי.
- נימוקים נגד תוכנית זו:**
- בגידה ברעיון הציוני – הצעת אוגנדה מנוגדת לתוכנית בזל.
 - "אין ציונות בלי ציון" – ציון היא המולדת ההיסטורית ואין להמירה בטרטוריה אחרת.
 - המשאבים של התנועה הציונית יופנו למושבה היהודית באוגנדה, במקום להגשמת תוכנית בזל.
 - המקלט הזמני עלול להפוך למקלט של קבע (בעיני העמים ובעיני היהודים).
 - חבל ארץ שאיננו ארץ-ישראל לא ימשוך אליו המוני יהודים.
3. **היישוב היהודי בארץ-ישראל, הצהרת בלפור**
- א. **דרכי פעולה מתחומים שונים שנקטו העולים בארץ-ישראל בשנים 1881-1914, וכיצד הן תרמו לקידום המטרות של התנועה הציונית:**
- בתחום ההתיישבות:**
- התרחבות לאזורים חדשים (גליל, שומרון, שפלת יהודה).
 - הקמה ופיתוח של התיישבות חקלאית – צורות התיישבות חדשות: מושבה, קבוצה.
 - התיישבות עירונית עברית חדשה – תל אביב.
- התרומה:**
- הנחת התשתית להתפשטות ההתיישבות היהודית ברחבי ארץ-ישראל.
 - התפתחות ההתיישבות העירונית (בייחוד הקמת תל אביב) הובילה לצמיחה כלכלית וסייעה להתבססות היישוב היהודי בארץ-ישראל.
- בתחום החברתי-פוליטי:**
- הקמת מפלגות פוליטיות: הפועל הצעיר, פועלי ציון, אגודת האיכרים.
 - החייאת השפה העברית.
 - חינוך ציוני עברי: בתי ספר, גימנסיה, טכניון.
 - פיתוח תרבות לאומית-עברית: עיתונים, ספרות, אומנות.
 - שינוי במעמד האישה.
- התרומה:**
- המפלגות הקימו מערכת של ארגונים כלל יישוביים: מקומיים וארציים.
 - מן המפלגות צמחה ההנהגה העתידית של היישוב העברי בארץ-ישראל.
 - הנחת היסודות לחינוך עברי לאומי בארץ-ישראל.
 - יצירת "יהודי חדש".
 - גיבוש העם סביב שפה אחת.
 - השפה הלאומית נהייתה השפה המדוברת של היישוב היהודי המתפתח בארץ-ישראל ושל התנועה הציונית.
- בתחום הביטחוני:**
- הקמת בר-גיורא.
 - הקמת השומר.
- התרומה:**
- הנחלת הרעיון שההגנה היהודית היא משימה לאומית.

ב.

התוכן של הצהרת בלפור:

- ממשלת בריטניה רואה בעין יפה הקמת בית לאומי לעם היהודי בארץ-ישראל, ותפעל במיטב מאמציה להקל את ההגשמה של מטרה זו.
- פירוט שני התנאים.

התרומה של הצהרה זו לתנועה הציונית:

- לראשונה מעצמה חשובה בעולם (בריטניה) הכירה ביהודים כלאום ובזכותם לבית לאומי בארץ-ישראל.
- בהצהרה התחייבה בריטניה לסייע בהקמת בית לאומי ליהודים בארץ-ישראל.
- ההצהרה הפיחה תקוות חדשות בקרב בני העם היהודי, וגרמה להם להאמין שחלום הבית הלאומי בארץ-ישראל נעשה לאפשרות מעשית (לאחר שהניסיונות הקודמים של התנועה הציונית להשיג הכרה בין-לאומית נחלו כישלון).
- ההצהרה יצרה בסיס חוקי פומבי לבית לאומי ליהודים. היא הובילה במרוצת הזמן להכרה בין-לאומית בזכות היהודים לריבונות בארץ-ישראל. את הזכות הזאת אישר חבר הלאומים בטופס המנדט.

פרק שני

תקופה שנייה: הנאצים, מלחמת העולם השנייה והשואה

4.

המשטר הנאצי בגרמניה בשנים 1933–1938

א. הנאצים השתמשו בטרור ובחקיקה כדי לגרום לעם הגרמני לציית להם:

הסבר הטענה:

- הטרור שימש מנגנון של הפחדה, הטלת אימה והרתעה מפני כל גילוי של התנגדות או ביקורת כלפי המשטר. בכך סייע להבטיח נאמנות וצייתנות מלא של האזרחים למשטר הנאצי בגרמניה.
- הטרור נוצל לדיכוי ולהרחקה של קבוצות שונות באוכלוסייה הגרמנית: יריבים, מתנגדים אפשריים של המשטר, מי שהוגדרו אויבי העם והמדינה ומי שנחשבו מסוכנים לחברה הנאצית, בכך סייע לנאצים להטמיע את האידאולוגיה שלהם ללא הפרעה.
- החקיקה נתנה תוקף חוקי לצעדים האנטי-דמוקרטיים שנקט המשטר הנאצי. היא נתנה למשטר כסות של לגיטימיות בדעת הקהל ואפשרה לו לרכוש את הזדהות הציבור הגרמני עם מדיניותו.

עובדות היסטוריות מן השנים 1933–1934

- פעולות של האס-אה: הפרות סדר באספות של מפלגות יריבות ונקיטת אמצעים אלימים.
- פעולות של האס-אס והקמת הגסטפו – מנגנונים קבועים של מעצרים, חקירות, עינויים וחסיוולים.
- שרפת הרייכסטאג – יצרה אווירה של מצב חירום, ושימשה אמתלה לרדיפת הקומוניסטים ולהוצאת צווים ותקנות מגבילים נגד האזרחים.
- ליל הסכינים הארוכות שימש לנטרול מוקדי כוח מתחרים.
- הקמת מחנות ריכוז.
- חוק הפקידות אפשר לאייש משרות שמהן פונו יהודים ומתנגדי המשטר בגרמנים תומכי המפלגה הנאצית. בדרך זו התגברה האהדה והנכונות לציית לו.

ב. הנאצים השתמשו בטרור ובחקיקה כדי לגרום ליהודים לעזוב את גרמניה:

הסבר הטענה

בתקופה זאת המשטר הנאצי חתר לסילוק היהודים מגרמניה כדי לעשותה "נקייה מיהודים". כדי ליישם מדיניות זאת היה עליו לגרום להם להגר או לגרשם בכפייה. לשם כך השתמשו בחקיקה מפלה שנישלה את היהודים ממעמדם ובודדה אותם כלכלית וחברתית ובטרור שנוצל לדיכוי, להרחקה ולפגיעה פיזית, הגביר את מצוקת הקיום של היהודים והאיץ את עזיבתם.

עובדות היסטוריות מן השנים 1935–1938

- חוקי נירנברג (נובמבר 1935) – חקיקה שמטרתה יצירת הפרדה בין יהודים לארים ודחיקת היהודים מן החברה הגרמנית. נשללה אזרחותם של יהודי גרמניה.
- בשנת 1938 החמרה במספר ובהיקף התקנות שפגעו ביהודים: עיגון האריזציה בחקיקה, ביטול מעמדן המשפטי של הקהילות היהודיות, חוק השמות, סימון הרכוננים באות J.
- גירוש זבונישין (אוקטובר 1938) – גירוש בכפייה של יהודים בעלי אזרחות פולנית מגרמניה.
- ליל הבדולח (נובמבר 1938) – אלימות פיזית ממוסדת ומאורגנת בכל רחבי גרמניה, שליחת יהודים למחנות ריכוז. דחיקה סופית של היהודים אל מחוץ לחברה הגרמנית.

5. מדיניות הנאצים כלפי היהודים בפולין (1939–1942)

א. היחס של הנאצים כלפי היהודים מייד עם כיבוש פולין:

- מן ההתחלה הופעלה אלימות גלויה, אכזרית ופומבית כלפי היהודים: השפלת יהודים ברחובות, פגיעה פיזית, חטיפות, הרג ספונטני.
- היהודים סומנו באופן בולט וחויבו לענוד סרט לבן ועליו מגן דוד או טלאי צהוב, סומנו חניות ובתי עסק יהודיים.
- הרס הבסיס הכלכלי: החרמה וחסיון של מפעלים ובתי עסק יהודיים, הטלת קנסות, פיטורים של עובדי ציבור יהודיים, הקפאת חשבונות בנק של יהודים, החרמת סחורות, דברי ערך, קרקעות ודירות, הגבלת כמות הכסף שהיהודים רשאים להחזיק.
- צעדים שפגעו בחינוך, בתרבות ובדת: סגירת מוסדות חינוך יהודיים, איסור תפילות בציבור, איסור שחיטה כשרה, יהודים הוכרחו לעבוד בשבתות ובחגים, שרפת בתי כנסת.
- עקירה וגירוש: גירושים המוניים מאזורים שונים בפולין.
- הגבלת חופש התנועה: נאסר על יהודים לנוע ברכבות ללא אישור ולהחליף מקום מגורים.

גורמים ליחס זה:

- המספר הגדול של היהודים בפולין זירז נקיטת צעדים חדשים.
- המראה המסורתי של יהודי פולין תאם את הדימוי היהודי בתעמולה הנאצית, ועודד נקיטת אלימות נגדם.
- אווירת המלחמה עודדה אלימות.
- הריחוק של פולין מדעת הקהל במערב אפשר להתיר את הרסן.
- פולין נחשבה בעיני הגרמנים מדינה נחותה מבחינה גזעית ולכן הם יכלו לעשות בה ככול העולה על רוחם.
- הצעדים הקשים המידיים שנקטו הנאצים כלפי היהודים נועדו להרתיע את האוכלוסייה הפולנית.

ב. המטרות של הנאצים בהקמת הגטאות:

- (מטרה מוצהרת) לנטרל את השפעתם המזיקה של היהודים (הפצת מחלות מידבקות, פגיעה בכלכלה על ידי ספסרות וניהול שוק שחור, הפצת שמועות וידעויות שיזיקו לגרמניה) באמצעות הפרדתם מן האוכלוסייה הלא-יהודית.
- ניתוק היהודים ובידודם מן העולם החיצון.
- נישול היהודים מבתיהם, ביזת רכושם וניצולם לעבודות כפייה.
- ניתוק הקשרים בין הקהילות היהודיות.
- ריכוז היהודים כשלב ביניים לפתרון בעיית היהודים.
- פיקוח יעיל על היהודים.
- השמדה עקיפה באמצעות יצירת תנאי חיים קשים ביותר.

כיצד רעיון קידוש החיים עזר ליהודים להתמודד עם החיים בגטאות:

- רעיון זה העניק משמעות למאבק היום-יומי להישרדות באמצעות קשירת המאבק הקיומי עם שמירה על צלם אנוש.
- מימוש רעיון זה בדרכים שונות (הפעלת מסגרות חינוכיות, תרבותיות, שמירה על חיי דת, מפעלי עזרה הדדית לנזקקים, מפעלי עדות ותיעוד, הקמת בתי מלאכה ומפעלים, פעילות תנועות הנוער, עיתונות מחתרתית, הברחת מזון) סייע לאנשים רבים מבחינה רוחנית ומבחינה פיזית להיאחז בחיים על אף התנאים הקשים שנכפו עליהם.

6.

מלחמת העולם השנייה וגורל היהודים

א. כיצד השפיעו המהלכים הצבאיים מפרוץ המלחמה עד סוף שנת 1941 על המדיניות של הנאצים כלפי היהודים

בשטחי הכיבוש:

- הפלישה לפולין – בליץ קריג, הרס תשתיות ורצח ההנהגה הפולנית. פלישה זו הביאה לשליטה על הרבה מאוד יהודים, דבר שעודד נקיטת צעדים קשים ומיידיים כלפיהם: בשלב ראשון - התעללות, נישול כלכלי, עבודות כפייה, צווים ותקנות שערערו את בסיס הקיום היהודי, בשלב שני - ריכוז ובידוד פיזי של היהודים מן האוכלוסייה הכללית באמצעות גירושם וכליאתם בגטאות, שבהם יצרו הגרמנים תנאי חיים קשים של רעב, צפיפות, מחלות ומחסור.
- הפלישה לבלגיה ולצרפת. נקיטת מדיניות אנטי יהודית: הגבלות, סימון, נישול.
- הפלישה לברית המועצות – מבצע ברברוסה, פקודת הקומיסרים. בשטחים שנכבשו בוצע רצח המוני של היהודים שראשיתו בבורות הירי.

ב. מה הייתה ועידת ואנזה:

ועידה שהתכנסה ב־20 בינואר 1942 בוויילה בוואנזה שבברלין כדי לתאם את הוצאת "הפתרון הסופי" לפועל, הוועידה התכנסה ביוזמתו של היידריך וזומנו אליה ראשי הפקידות הבכירה במשרדי הממשלה.

כיצד הטוטליות של הפתרון הסופי באה לידי ביטוי בוועידה זו:

- הכללת כל יהודי אירופה ב"פתרון הסופי": לא עוד רצח מקומי או אזורי אלא רצח של העם היהודי כולו.
- ההיקף העצום של ההשמדה המתוכננת – 11 מיליון יהודים.
- "הפתרון הסופי" היה אמור לכלול גם את היהודים ממדינות ששיתפו פעולה עם הגרמנים, כמו רומניה, הונגריה, בולגריה.
- "הפתרון הסופי" היה אמור לכלול גם את היהודים מן המדינות הניטרליות, כמו שווייץ, שוודיה, ספרד ופורטוגל.
- "הפתרון הסופי" היה אמור לכלול גם את היהודים ממדינות לא כבושות, כמו בריטניה.
- תוכנה השמדת יהודים עד האחרון שבהם – ובכללה 200 יהודי אלבניה.
- המספר המדויק (עד ספרת האחדות) של יהודי אוקראינה ובילורוסיה.
- הדיון בילדי המישלינג.
- בפרוטוקול נאמר שבמהלך הביצוע המעשי של "הפתרון הסופי" תיסרק אירופה ממערב למזרח, כלומר איתור של כל היהודים באשר הם.

7.

התנגדות לנאצים

א. כיצד באות לידי ביטוי בקטע המקור הסיבות להצטרפות של חיילים יהודים לצבאות בעלות הברית:

- פטריוטיות, הזדהות עם המדינה שחיו בה. בקטע: "אני משרת בצבא המולדת"; "במלחמה בגרמנים אני נלחם מיומה הראשון".
- רצון להילחם באויב של העם היהודי. בקטע: "ואז ניישב את החשבון במלואו, על באבי יאר... ועל הקורבנות שרצחו הגרמנים".
- רצון לנקום. בקטע: "ואז ניישב את החשבון".

דרכי מאבק נוספות:

"קידוש החיים", פרטיזנים, מרד בגטאות, מרד במחנות השמדה.

ב. התנאים לקבלת תואר "חסיד אומות העולם":

- לא־יהודי שעזר (או ניסה לעזור) ליהודים בתקופת המלחמה.
- פעל שלא על מנת לקבל תמורה כספית.
- פעל מתוך סיכון חיי/מעמדו.
- עדות תומכת.

דוגמה של "חסיד אומות העולם":

יש לבחור באחד מחסידי אומות העולם, לכתוב את שמו ולתאר את פועלו.

פרק שלישי

תקופה שלישית: בונים את מדינת ישראל

8. המאבק בבריטים (1945–1947)

א. מדוע שינתה הנהגת היישוב היהודי בארץ-ישראל את מדיניותה כלפי בריטניה עם תום מלחמת העולם השנייה:

- היישוב היהודי ציפה שבריטניה תשנה את מדיניותה בארץ-ישראל לנוכח שואת יהודי אירופה והתגייסות היישוב למאמץ המלחמתי, אך המדיניות לא שונתה.
- בריטניה (חרף הבטחותיה ערב הבחירות ב-1945) לא שינתה את מדיניותה ולא ביטלה את הגבלות "הספר הלבן" השלישי.
- במקום להתיר את עלייתם של יהודים לארץ-ישראל, הכריז שר החוץ הבריטי בוויין על הפרדה בין שאלת העקורים לשאלת ארץ-ישראל.
- מלחמת העולם השנייה העמיקה את ההכרה בצורך הדחוף במדינה שתהיה מקלט לעם היהודי. הנהגת היישוב הגיעה למסקנה שכדי להשפיע על הבריטים ועל דעת הקהל העולמית נחוץ איחוד כוחות של כל המחנות במאבק נגד הבריטים.

פעולות של הנהגת היישוב המדגימות שינוי זה:

הקמת "תנועת המרי העברי" ופעולותיה: פגיעה במתקנים צבאיים של הבריטים; "ליל הרכבות", פגיעה בתחנות רדאר ובתחנות משטרה בריטיות; חבלה בשדות תעופה; "ליל הגשרים"; תקיפת בתי המלאכה של הרכבת בחיפה.

ב. איזה מן הגורמים שהובילו להחלטה של בריטניה להעביר את שאלת ארץ-ישראל לאו"ם בא לידי ביטוי בקריקטורה:

- המבוי הסתום שאליו נקלעה בריטניה בניסיון לפתור את הסכסוך בין יהודים ובין ערבים בארץ-ישראל. בקריקטורה:
- על אדמת פלשתינה ניצב בקבוק מעלה עשן, והוא נראה כאילו הוא על סף רתיחה. ביטוי למצב המתוח בפלשתינה.
- בתוך הבקבוק כלואות שתי דמויות בעלות מאפיינים סטראוטיפיים של יהודי ושל ערבי. הדמויות מייצגות את שני העמים שהארץ צרה מלהכיל אותן.
- הדמויות מאיימות זו על זו – ה"יהודי" שולף אקדח וה"ערבי" חרב, כלי הנשק מתנגשים זה בזה. ביטוי למלחמה המאיימת לפרוץ בין שני העמים.
- על צוואר הבקבוק כתוב "המנדט הבריטי". הבקבוק אטום באמצעות פקק בדמות חייל בריטי שפניו כועסות והוא אפוף בעשן שיוצא מן הבקבוק. ביטוי למצבו של השלטון הבריטי בארץ-ישראל – הפקק שסופג את הלחץ משני הצדדים היריבים.
- הכיתוב על הבקבוק – SPIRIT OF CIVIL WAR – ביטוי לאווירת המלחמה, ואולי גם לרוח/שד שמאיים לצאת מן הבקבוק.

9. כ"ט בנובמבר 1947, מלחמת העצמאות

א. ההחלטה שהתקבלה באו"ם בכ"ט בנובמבר 1947:

- סיום המנדט הבריטי על ארץ-ישראל.
- חלוקת הארץ לשתי מדינות: מדינה יהודית ומדינה ערבית.
- ירושלים תהיה אזור בין-לאומי.
- קיום איחוד כלכלי בין שתי המדינות ושיתוף פעולה ביניהן בענייני תחבורה ומקורות המים.

תגובת היישוב היהודי על החלטה זו:

- קבלת ההחלטה.
- שמחה גדולה וחגיגות ברחובות.
- הנהגת היישוב ראתה בהחלטת החלוקה הכרה בין-לאומית בזכות להקים מדינה יהודית בארץ-ישראל.
- אכזבה מן ההחלטה שלא לכלול את ירושלים במדינה היהודית.

תגובת ערביי ארץ-ישראל:

- דחייה מוחלטת של ההחלטה.
- הכרזה כי ייאבקו בכוח לסיכול ההחלטה.
- למחרת הכרזת האו"ם החלה מלחמת העצמאות.

הנחיות לחלוקת הנקודות

יש לתת עד 60% מן הניקוד על הצגת ההחלטה שהתקבלה באו"ם בכ"ט בנובמבר 1947 (40%+20%), ועד 40% מן הניקוד על תגובת היישוב היהודי ועל תגובת ערביי ארץ-ישראל על החלטה זו (30%+10%).

ב. מה הייתה המטרה המשותפת של מדינות ערב כאשר תקפו את מדינת ישראל במאי 1948:

- חיסול מדינת ישראל.
 - התגייסות לעזרת ערביי ארץ-ישראל.
- ### מדוע הן לא הצליחו להשיג את המטרה הזאת:
- מדינת ישראל ניצחה במלחמה, צה"ל גבר על צבאות ערב.
 - כושר הלחימה של צה"ל והתעצמות כוחו במהלך המלחמה.
 - פיצול ותחרות בין צבאות ערב השונים.
 - היעדר פיקוח עליון בצבאות ערב וחוסר תיאום ביניהם בניהול המלחמה – כל צבא פעל בנפרד.
 - מוטיבציה נמוכה יותר של כמה מן הכוחות הערביים הלוחמים וקשיי אספקה ולוגיסטיקה.

10. עלייה וקליטה בשנות החמישים והשישים של המאה ה-20

א. גורמים לעלייה למדינת ישראל בשנות החמישים והשישים:

- הקמת המדינה, ורצון להיות שותף בבנייתה.
- פליטי השואה שחיו במחנות עקורים חיפשו מקלט בישראל.
- השפעת מרדיות, תסיסות אנטי-קומוניסטיות, מצוקה כלכלית ואנטישמיות בארצות מזרח אירופה.
- התעצמות הסכסוך הערבי-ישראלי: יחס עויין והתפרצויות אלימות נגד יהודים בארצות ערב, משום שזוהו עם הציונות.
- יחס עויין ליהודים בארצות צפון אפריקה בעקבות תהליך הדה-קולוניזציה (משום שהיהודים נחשבו בעלי ברית של השלטון הקולוניאלי).

ב. הטענה – קליטת העלייה הגדולה במדינת ישראל בתקופה זו הייתה הישג מיוחד:

נימוק הטענה בעזרת עובדות היסטוריות

- קבוצות ותיקים קטנה קלטה לתוכה אוכלוסייה הגדולה ממנה פי שניים ויותר בתוך תקופה קצרה.
- בתהליך זה נקלטו עולים רבים ניצולי שואה מאירופה שנותרו חסרי כול, ועולים רבים מארצות האסלאם שנאלצו להשאיר את רכושם מאחור.
- המדינה הצליחה למצוא פתרונות דיור להמוני העולים, כל זאת בתנאים קשים של מצוקה כלכלית ואיום ביטחוני.
- העולים שהגיעו מארצות ומתרבויות שונות רכשו את השפה העברית, ילדיהם השתלבו במערכת החינוך וזכו להשכלה והטמיעו את התרבות הישראלית, הצעירים השתלבו בצה"ל.
- מדינת ישראל הצליחה לעצב זהות משותפת מתוך תרבויות, מסורות ושפות שונות ולבנות חברה בעלת מכנה משותף לאומי מובהק.

קשיים שהתעוררו בעקבות תהליך קליטת העלייה בתקופה זו:

- הכוונת העולים למקומות דיור שונים בלי להתחשב בשאיפותיהם ובאורחות חייהם יצרה תחושת חוסר ברירה וגרמה לקשיים בהשתלבותם ולעזיבה של רבים מייד כשיכלו.
- יישוב העולים במקומות רחוקים, הנציח את מעמד השולי ופגע בשילובם בחברה הישראלית.
- יחס מתנשא ופטרונות של הממסד הקולט ושל חלקים מן החברה הישראלית כלפי העולים. יחס זה הזין רגשות של תסכול, נחיתות וקיפוח.
- מדיניות "כור ההיתוך" גרמה להתעלמות מן המסורות ומן התרבויות שהביאו העולים מארצות המוצא שלהם ויצרה תחושה של מרירות ונחיתות. במהלך השנים התפתחו מתחים בין עולים יוצאי ארצות האסלאם ובין הוותיקים ויוצאי ארצות אירופה. מתחים אלה ליוו את החברה הישראלית שנים רבות.
- היו עולים שחשו שהם נדחקו לרובד חברתי כלכלי נמוך, משום שהוכוונו למקומות שבהם חיו בתנאים כלכליים ירודים ועבדו בתעסוקות שנחשבו בעיניהם משפילות.
- ההתפרצות האלימה באירועי ואדי סאליב הייתה ביטוי לתחושות האפליה והקיפוח של העולים. אירועים אלה חשפו את הבעיות והכשלים בתהליך הקליטה של חלק מיוצאי ארצות האסלאם.

פרק רביעי

תקופה רביעית: מדינת ישראל במזרח התיכון – סוגיות נבחרות

11. זיכרון השואה

א. היחס של החברה הישראלית לשואה בשנות החמישים עד משפט אייכמן:

- הדגשת ההיבט של הגבורה בסיפורי השואה.
- "השתקה" של סיפורי הניצולים (שלא היו גיבורי המחתרות).
- חוסר רצון וחוסר יכולת להקשיב, הדחיקת העבר הטראומטי "הגלותי".
- תפיסת הניצולים כאנשים שהלכו "כצאן לטבח" – שלא ידעו להגן על עצמם (אנטייתזה ל"יהודי החדש").
- עיסוק ב"עמיד" באמצעות בניית המדינה ויצירת האתוס הציוני.

גורמים ליחס זה:

- קושי להפנים את גודל האסון והאשמה עצמית בגלל העזרה המעטה שניתנה בזמן המלחמה לניצולים.
- השפעת התפיסה של שלילת הגלות והיהודי הגלותי לעומת "האני הציוני".
- מידע מקוטע, היעדר מחקר מדעי, מיעוט עדויות פרטיות.
- השואה הייתה אחד ממקורות הלגיטימציה של המדינה (כלפי פנים וכלפי חוץ), עדות חותכת לנכונות התפיסה הציונית: שלילת הגלות ופתרון הריבונות.

ב. כיצד בא לידי ביטוי בקטע המקור השינוי ביחס של החברה הישראלית לשואה בעקבות משפט אייכמן:

- המשפט הביא לשינוי ביחס אל ניצולי השואה – מהשתקה והדחיקה להקשבה, הזדהות והכרה. בקטע: "אבל כאשר הגיעו העדויות... היה נדמה כי קולם נשמע בפעם הראשונה".
- המידע על השואה הביא להבנה של מהות הדברים (המשפט היה פתוח לציבור הרחב, במהלכו נחשף הציבור בישראל לחומרי ראיות נרחב ולעדויות של ניצולים רבים והוא עורר התעניינות עצומה ועמד במרכז תשומת הלב). בקטע: "הרי ידענו את הדברים האלה... והידיעה עכשיו נעשתה שונה מאוד מהידיעה הקודמת".

גורמים נוספים שהובילו לשינוי ביחס של החברה הישראלית לשואה:

- תקופת ההמתנה שקדמה למלחמת ששת הימים ולוותה בחשש להשמדה ובתחושת חרדה קיומית.
- אירועי טרור: רצח הספורטאים במינכן, פיגוע הטרור במעלות, חטיפת מטוס "אייר פרנס" לאנטבה.
- מלחמת יום הכיפורים, שבה נתפסה ישראל בחולשתה וספגה אבדות רבות.

12. מלחמת ששת הימים (1967)

א. כיצד באים לידי ביטוי בקריקטורה הגורמים לפרוץ מלחמת ששת הימים:

- הצעדים התוקפניים של נאצר נשיא מצרים: ריכוז כוחות צבא סמוך לגבול עם ישראל בחצי האי סיני, סגירת מצרי טירן והאיומים לצאת למלחמה. בקריקטורה נאצר לבוש מדים ועמוס בכלי נשק.
- המאמצים הדיפלומטיים לפתרון המשבר כשלו. בקריקטורה נאצר מפנה את גבו ואוטם את אוזניו לקריאה – דיפלומטיה!
- ישראל גייסה את כוחות המילואים שלה והכינה את צבאה לקראת מלחמה / לחץ של הצבא על הממשלה לצאת למלחמה כדי לזכות ביתרון ההפתעה. בקריקטורה יד גדולה מאוגרפת יוצאת מן הצד התחתון של שפופרת הטלפון ותחתיה הכיתוב – צה"ל.

ב. התוצאות של מלחמת ששת הימים:

- ניצחון צבאי של מדינת ישראל.
- צבאות ערב ספגו הרוגים רבים (כ-20,000) ואיבדו ציוד רב.
- שטחה של ישראל גדל פי שלושה. צה"ל כבש את רמת הגולן מידי סוריה, את רצועת עזה וחצי האי סיני מידי מצרים ואת הגדה המערבית (מזרח ירושלים, רמאללה, שכם, ג'נין, חברון ובית לחם) מידי ירדן.
- התרחבות גבולות מדינת ישראל ביבשה.
- כיבוש ירושלים המזרחית ואיחודה עם חלקה המערבי.

בעיות שנוצרו בעקבות התוצאות האלה:

- כמיליון ערבים נוספו לשטחי שליטתה של מדינת ישראל. הוקם ממשל צבאי וישראל נאלצה להתמודד עם המוני פליטים שהתגוררו במחנות פליטים בעוני ובצפיפות.
- שליטת ישראל על שטחים בעלי ערך דתי והיסטורי שבהם התגוררה אוכלוסייה פלסטינית רבה עוררה בחברה הישראלית מחלוקות עקרוניות בין תפיסות שונות על עתיד השטחים ועל גורל האוכלוסייה הפלסטינית.
- הרגשת העוצמה והגאווה הלאומית תורגמו להתנשאות, לביטחון עצמי מופרז, להנחה שהצבא הישראלי בלתי מנוצח ולזלזול בערבים וביכולותיהם.
- הישגים אלה העצימו את ההתנגדות של מדינות ערב למדינת ישראל והן שאפו למחוק את הכישלון ולהחזיר לעצמן את השטחים שנכבשו.
- השלטון הישראלי שהוחל על הפלסטינים ואיחוד רצועת עזה והגדה המערבית השפיעו על התחזקות הלאומיות הפלסטינית.
- מדינות ערב הגבירו את החימוש של ארגונים פלסטיניים, ואלה החרפו את פעולות הטרור נגד מדינת ישראל.
- מדינות רבות, בעיקר ברית המועצות ומדינות אפריקה, ראו בישראל מדינה תוקפנית וניתקו את הקשרים עימה, וצרפת, שהייתה ספקית הנשק העיקרית של ישראל, הטילה עליה אמברגו.

13. מלחמת יום הכיפורים (1973)

א. על פי הקריקטורה, מדוע הופתעה מדינת ישראל עם פרוץ מלחמת יום הכיפורים:

הסבר: משום שההנהגה המדינית לא קלטה את המתרחש ערב המלחמה: המנהיגים לא הבחינו בסימנים שהעידו על ההכנות של "הצד שכנגד למלחמה" ולא שעו לידיעות המודיעיניות, לאזהרות ולהתרעות שקיבלו משום שהיו שאננים ומתנשאים, ומשום שהיו שבויים בקונספציה שגויה שפגעה בעירנותם והכתה את חושיהם.

דוגמאות:

- הקריקטורה מטילה את האשמה על הדרג המדיני-פוליטי (ולא על הדרג הצבאי). מוצגים בה ראשת הממשלה גולדה מאיר, יועצה ישראל גלילי ושר הביטחון משה דיין, הם לא רואים ולא שומעים.
- ראשת הממשלה מוצגת כמרחפת, ראשה בעננים, מבטה מופנה הצידה. ביד אחת היא מחזיקה שפופרת טלפון, אך אינה מצמידה אותה לאוזנה.
- היועץ (ישראל גלילי) מכסה את עיניו בידיו ואפילו לא מרים את שפופרת הטלפון.
- שר הביטחון סגור בתיבה (מכשיר הקלטה), הוא מרים את שפופרת הטלפון אך ראשו חסום.

הגורמים למלחמה זו:

- סוריה ומצרים רצו לשקם את כבודן בעקבות התבוסה במלחמת ששת הימים.
- סוריה ומצרים רצו להשיב אליהן את השטחים שאיבדו במלחמות קודמות.
- יש הטוענים שמצרים ראתה במלחמה אמצעי לפתיחת תהליך מדיני שיביא לנסיגת ישראל מסיני, לאחר שנדחו יוזמותיה להסדר שלום עם ישראל.

ב. כיצד השפיעה מלחמת יום הכיפורים על מדינת ישראל:

בתחום החברתי-כלכלי:

- נזק עצום לכלכלה שתרם לקיפאון ולאינפלציה במשק הישראלי.
- חרם הנפט שהטילו יצואניות הנפט הערביות לקראת סוף המלחמה העלה את מחירו וגרם לנזקים כלכליים.
- גידול בפערים החברתיים-כלכליים.

בתחום הפוליטי:

- התערער האמון בדרג הפוליטי, תנועות מחאה הפגינו וקראו להתפטרות הממשלה, התפתחה ביקורת ציבורית.
- הוקמה ועדת חקירה ממלכתית (ועדת אגרנט). מסקנותיה.
- שינויים במפה הפוליטית: התפטרות שר הביטחון (משה דיין), ולאחר מכן התפטרות של ראשת הממשלה (גולדה מאיר). הביקורת הציבורית המתמשכת על הממשלה סללה את הדרך למהפך הפוליטי של 1977, שבעקבותיו עלתה לשלטון מפלגת הליכוד ובראשה מנחם בגין.
- הקמת "גוש אמונים" ו"שלום עכשיו" ופעילותן.

14.

עלייה וקליטה בשלושים השנים האחרונות של המאה ה-20**א. סיבות לעלייה למדינת ישראל בשלושים השנים האחרונות של המאה ה-20:****ברית המועצות:**

- המשטר בברית המועצות אפשר איחוד משפחות (הגדלת המכסה בשנת 1965).
- התעוררות לאומית של היהודים בברית המועצות לאחר מלחמת ששת הימים.
- הגברת הלחץ על גורמי שלטון בברית המועצות הביא לשינוי במדיניות ההגירה.

חבר העמים:

- התמוטטות המשטר הקומוניסטי בברית המועצות.
- המצב הכלכלי הבלתי יציב במדינות חבר העמים והרצון לחיות במדינה מבוססת כלכלית.
- עלייה ברמת האנטישמיות במדינות חבר העמים.
- המצב הביטחוני הבלתי יציב במדינות חבר העמים.

יהודי אתיופיה:

- שינוי במדיניות של מדינת ישראל בשנת 1973, וההכרה שיהודי אתיופיה זכאים להגיע לישראל מכוח חוק השבות.
- מצבם הקשה של היהודים באתיופיה בעקבות המהפכה של 1974.

ב. קשיים של העולים למדינת ישראל בתקופה זו:

- המשטר בברית המועצות הערים קשיים על היהודים שרצו להגר: היטלים, קנסות, אישורים, פיטורין ממקום עבודה, רדיפה ומאסר של פעילים ציוניים (אסירי ציון).
- התנגדות השלטונות באתיופיה ליציאת יהודים.
- קשיי הבריחה של העולים מאתיופיה וקשיי המסע למדינת ישראל.
- קשיי פרנסה: רבים מן העולים היו בעלי מקצועות שלא נדרשו במדינת ישראל, ונאלצו לעבור הסבה מקצועית.
- פערי תרבות.
- יחס החברה הקולטת.
- קשיים שנוגעים לזהות היהודית.

צעדים שעזרו לעולים להיקלט:

- הקצאת מענקים מיוחדים לדיוור ולשילוב בתעסוקה לגל העלייה של יהודי ברית המועצות (שנות השבעים), הפנייתם למרכזי קליטה ולאולפנים לעברית בערים, הימנעות מהכוונה להתיישבות קבע.
- הכוונת העולים מאתיופיה למרכזי קליטה זמניים (לעתים ביישובים מרוחקים) לתקופת התאקלמות ראשונה, אתרי קרוונים, הפניית ילדים רבים לחינוך בפנימיות במנותק מהמשפחה, בצד מדיניות שמשאירה לעולים את הבחירה בתחומי השתלבות מקצועית ודיוור קבע והענקת משאבים לסייע להם בתהליך זה.
- קליטה ישירה – מדיניות כלפי עולי חבר העמים בשנות התשעים: הפניית העולים ליישובים שבהם הם בחרו לחיות והענקת סל קליטה – מענק בכסף מזומן, מימון הלימוד באולפן ותשלום עבור שכר דירה בשנה הראשונה לשהותם בארץ.
- חיזוק הזהות היהודית הישראלית באמצעות אולפנים למבוגרים להנחלת הלשון העברית, היסטוריה ומסורת יהודית, מכינות אקדמיות מיוחדות לעולים, תוכניות במתנ"סים.
- פרויקטים מיוחדים לשילוב העולים במשק הישראלי (פרויקטים לצעירים מאתיופיה, שילוב מדענים באוניברסיטאות).
- נקיטת עמדה סובלנית יותר כלפי התרבות והלשון של העולים: פרסום דברי הסבר ברוסית ובאמהרית, הוספת כתובות ברוסית בתוכניות טלוויזיה, מתן היתרים והקלות לתלמידים עולים, שמירה על המורשת התרבותית של העולים מאתיופיה, מימון למוסדות תרבות בשפה הרוסית.
- הפעילות של ארגונים התנדבותיים שהוקמו על ידי ותיקים מבני העדה, ארגונים יהודיים ותיקים ישראלים, לשילובם של העולים בחברה הישראלית.
- הקמת מערך גיוור מיוחד שאפשר גיוור לרבים מן העולים שלא הוגדרו יהודים על פי ההלכה.
- הצמיחה הכלכלית של מדינת ישראל בשנים אלה אפשרה לעולים רבים להשתלב בשוק העבודה.
- מהפכת התקשורת בעשור האחרון של המאה ה-20 הביאה לריבוי ערוצי תקשורת שפנו אל מגוון תרבויות.
- מפלגות העולים שפעלו למענם.